

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 1 (Mart 2021), ss. 9-37

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.1.2

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Türk Dilinde *ıd-*, *ber-* ve *iber-* Tipi Fiiller - 1: Çağdaş Türk Lehçelerindeki Yapısal ve Anlamsal Görünüm

Ayhan Çelikkbay

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

ıd-, *ber-* ve *iber-* tipi kılış fiillerinin çağdaş Türk lehçelerindeki yapısal ve anlamsal özellikleri ile bu fiillerde meydana gelen dilbilgiselleşme ve anlam değişmesi olayları bu çalışmanın sınırlarını oluşturur. Çağdaş Türk lehçelerinde *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi kılış fiillerine farklı yaygınlık düzeylerinde ve farklı yapılarda rastlanır. Bu fiiller esas sözcük, yardımcı sözcük ve yardımcı öge olarak görev yaparlar. Yardımcı sözcük ve yardımcı öge olarak görev yaptıklarında esas fiile değişik anlam ayrıntıları katarlar. *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller, esas fiillerle girdikleri sentaktik ilişkiler sonucu önce yardımcı sözcüklere ve bir sonraki aşamada ekleşmiş göstergelere değişmiştir. Bazı birleşik fiil kuruluşlarında ise artık hem esas fiilin hem de yardımcı fiilin temel anlamlarından uzaklaştıkları ve yeni anlamda yeni birleşik fiiller oluşturdukları da görülür. Söz konusu fiil tiplerinin çağdaş Türk lehçelerindeki yapısal ve anlamsal özellikleri, ilgili dilbilgisi çalışmaları ve sözlükler taranarak belirlenmiş, çalışmanın hacmini arttırmamak ve gereksiz tekrarlara yer vermemek için yararlanılan kaynaklar sınırlı tutulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Çağdaş Türk lehçeleri, gramerleşme, yardımcı fiil, tasvir fiili, ekleşme.

ABSTRACT

The structural and semantic features of *id-*, *ber-* and *iber-* type action verbs in contemporary Turkish dialects and the events of grammaticalization and semantic change in these verbs form are the boundaries of this study. *id-*, *ber-* and *iber-* type action verbs are found at different prevalence levels and different structures in contemporary Turkish dialects. These verbs serve as main words, auxiliaries and auxiliary items. When they act as auxiliaries or auxiliary items, they add different semantic details to the head verb. *id-*, *ber-* and *iber-* type verbs have changed first to auxiliaries and then, to affixed signs as a result of their syntactic relationships with the main verbs. In some compound verb formations, it is also seen that the verbs moved away from the basic meanings of both the main verb and the auxiliary verb and formed new compound verbs in a new sense. Structural and semantic features of the aforementioned verb types in contemporary Turkish dialects were identified by scanning related grammar studies and dictionaries, and references were kept limited in order not to increase the volume of the study and avoid unnecessary repetitions.

KEYWORDS: Contemporary Turkish dialects, grammarization, auxiliary verb, description verb, affixation.

1. Giriş

Dilin tarihî gelişme sürecinde gözlemlenen olgulardan biri sözcükbirimlerdeki dilbilgiselleşme olayıdır. Genel olarak, dilbilgiselleşme süreci sonucunda bir sözcükbirim yalın anlamıyla bir dilbilgisi göstergesine değişebilir yani anlamlı bir sözcük, görevli bir sözcük ya da ögeye geçiş yapabilir. Artık bir dilbilgisi göstergesine değişmiş olan bir sözcükbirim de biçimbirimsel ya da sözdizimsel bağ kurduğu sözcükbirimin anlamsal yapısını etkileyerek bu sözcükbirimde bir anlam farklılaşmasına, başka bir deyişle çok anlamlılığa sebebiyet verir.

Bu tür dilbilgiselleşme gösteren bir grup fiil, çağdaş Türk lehçelerinde rastlanan *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi kılış fiilleridir. Bu geçişli fiillerde meydana gelen dilbilgiselleşme ve anlam değişmesi olayları bu çalışmanın konusunu ve sınırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada, söz konusu fiil tiplerinin çağdaş Türk lehçelerindeki yapısal ve anlamsal özellikleri, ilgili dilbilgisi çalışmaları ve sözlükler taranarak belirlenmiştir. Son yıllarda tasvir fiilleri ile ilgili araştırmaların yoğunlaştığı gözlemlense de çalışmanın hacmini arttırmamak ve gereksiz tekrarlara yer vermemek adına yararlanılan kaynaklar sınırlı tutulmuştur.

2. *ıd-*, *ber-* ve *iber-* Tipi Fiillerin Yapısal ve Anlamsal Özellikleri

Çağdaş Türk lehçelerinde *ıd-* (<E.T. 1-d-) ‘göndermek’ ve *ber-* ‘vermek’ tipi fiiller basit yapılı, *iber-* ‘göndermek’ tipi fiiller ise *ıd-* esas fiili + zarf-fiil eki + *ber-* yardımcı fiili kuruluşundan gelişmiş birleşik yapılı anlamlı sözcüklerdir.

ıd-, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller anlamlı sözcük görevinde kullanıldıklarında geçişli fiillerdir, yardımcı sözcük ya da yardımcı öge görevinde kullanıldıklarında ise bağlandıkları/ulandıkları esas fiilin türüne tabi olurlar ve geçişlilik/geçişsizlik özelliklerini kaybederler.

ıd- tipi fiillere anlamlı sözcük görevinde Sibiryaya grubundan Yakut¹, Hakas², Altay³, Kumanji-Kiji⁴, Karluk grubundan Sarı Uygur⁵, Kıpçak grubundan ise Karaim⁶ gibi Türk lehçelerinde rastlanır. Bu anlamlı sözcük, diğer birçok çağdaş Türk lehçesinin ise arkaik söz varlığı hanesinde yerini almıştır.

E.T. *ıd-* ‘göndermek’ fiilinin çağdaş Türk lehçelerindeki dilbilgisel biçimleri göreceli olarak istikrarlı bir paralellik göstermez. Değişik dilbilgisel olaylar sonucu karmaşık morfosentaktik ilişkilere giren bu fiilin bir yardımcı sözcük ve/veya yardımcı öge görevinde hem kendi başına diğer esas fiillerle oluşturduğu birleşik kuruluşlara hem de bir esas fiil olarak yardımcı sözcük görevindeki E.T. *ber-* ‘vermek’ fiili ile kurduğu birleşik yapılara ve ayrıca bu fiil ile birlikte gerçekleşen morfosentaktik ilişkiler sonucu ortaya çıkarak sözcükbirleşen *iber-* ‘göndermek’ tipi çok varyantlı biçimlere modern Türkçelerde değişik yaygınlık düzeylerinde rastlanır.

ber- tipi fiiller çağdaş Türk lehçelerinde anlamlı ve görevli sözcük görevinde yaygın ve işlek olarak kullanılır. Bu fiilin görevli öge olarak sınırlı derecede görüldüğü örneklere de rastlanır.

Çağdaş Türk lehçelerinde yardımcı sözcük görevindeki *ber-* fiilinin *-u* zarf-fiil eki almış *ıd-* esas fiiline bağlanması yoluyla oluşan birleşik fiil, *iber-* ‘göndermek, yollamak’ tipi birleşik fiildir. *iber-* tipi birleşik fiiller de farklı çağdaş Türk lehçelerinde

¹ Yak. *ıt-* ‘1. bırakmak, salıvermek; *könül ıt-* ‘gönlüne bırakmak. 2. göndermek, yollamak; *poçtanan ıt-* ‘postayla göndermek’ (YakRS: 534).

² Hak. *ızarga (ıs-)* ‘göndermek, yollamak’ (HakRS: 1035).

³ Alt. *iy-* ‘göndermek, yollamak’, *ıye ber-* ‘göndermek, yollamak’ (ARS: 54).

⁴ Kum.-Kiji *iy-* ‘göndermek’ – *ıye ber-* ‘göndermek’ (Baskakov 1972: 65).

⁵ S.Uyg. *ız-* ‘göndermek; bırakmak, salıvermek’ (Malov 1957: 153). Malov, ayrıca *ızet-*, *ızıt-* ‘göndermek’ fiillerine de sözlüğünde yer verir (Malov 1957: 153).

⁶ Karaim. *iy-* ‘1. göndermek, yollamak; *avazın şatır iyat* [O neşeyle ses veriyor.], *kolnu iy-* ‘el uzatmak’. 2. bırakmak, koyuvermek; *kovmak, savmak*: *iy- êrkke* ‘özgür bırakmak’, *ıyé bér méni* [bırak beni] (KRPS: 195).

anlamlı sözcük, görevli sözcük ve görevli öge olarak değişik yaygınlık düzeylerinde görev yapar.

iber- tipi fiillere anlamlı sözcük olarak her hemen hemen her grup çağdaş Türk lehçesinde rastlanır: Oğuz grubunda Türkmen⁷, Karluk grubunda Özbek⁸ ve Uygur⁹, Kıpçak grubunda ise Kırgız¹⁰, Kazak¹¹, Karakalpak¹², Tatar¹³, Başkurt¹⁴, Nogay¹⁵ ve Karaim¹⁶, Bulgar grubunda ise Çuvaş¹⁷ gibi Türk lehçelerinde görülür. Sibirya grubunda Altay (bkz. 3. dipnot), Kum.Kiji ağzı (bkz.: 4. dipnot), Karaim (bkz.: 6. dipnot) gibi lehçelerde ise ayrıca birleşik fiil kuruluşunda varlığını sürdürür.

Räsänen, bu fiilin çağdaş Türk lehçelerindeki zarf-fiilli birleşik fiil yapısını ise şu şekilde gösterir: **ȳda-bär*, **ȳdu-bär*, **ȳdy-bär* ve *idip-bär* (Räsänen 1969: 164).

id-, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller, esas fiillerle girdikleri sentaktik ilişkiler sonucu önce yardımcı sözcüklere ve bir sonraki aşamada ekleşmiş göstergelere değişmiştir. Bazı birleşik fiil kuruluşlarında ise artık hem esas fiilin hem de yardımcı fiilin temel

⁷ Türkm. *iber-* 'göndermek, yollamak'; *salam ibermek* 'selam yollamak' (TürkmRS: 344).

⁸ Özb. *yubâr-* 'göndermek, yollamak' (ÖTİL II: 461).

⁹ Y.Uyg. 1. *iber-* ~ *iver-*. (UTİL-6:142; Trofimov 1978: 94); 2. *evet-* 'göndermek, yollamak' (UTİL-1: 316). UTİL'de *iber-* 'göndermek, yollamak' olarak açıklanmış ve yazı dili kaydı düşülmüştür (UTİL-6:142). Yeni Uygur Türkçesinde hecelerdeki sesbilgisel süreçleri konu alan eserinde Trofimov, genel olarak Türk dillerinde, özelde ise Uygur dilinde birbirine karşıt iki sürecin, ön seste y protezi türemesi ve bu protezin aynı pozisyonda düşmesi ile karşılaştığını, diğer örneklerle birlikte *iver* < *yiber-* 'göndermek' örneğini de vererek belirtir (Trofimov 1978: 94).

¹⁰ Kırg. *ciber-* '1. göndermek, yollamak; 2. bırakmak, salıvermek' (KırgRS I: 253).

¹¹ Kaz. *jiber-* '1. göndermek; 2. serbest bırakmak; müsaade etmek' (KETS 7: 16).

¹² Kara Kalp. *ciber-* 'bırakmak, koyuvermek, göndermek'. (Baskakov 1951: 340), *jiber-* 'göndermek' (RKS: 738).

¹³ Tat. *ciber-* '1. göndermek; 2. bırakmak, salıvermek; 3. sürmek, harekete getirmek; vs.' (TatRS: 760).

¹⁴ Başk. *yêber-* '1. göndermek; 2. bırakmak, salıvermek. (BaşkRS: 177).

¹⁵ Nog. *yêber-* 'göndermek' (RNS: 454).

¹⁶ Karaim. *yêbér-* '1. göndermek; bırakmak; 2. müsaade etmek; 3. gebermek' (KRPS: 269); *yibir-* '1. göndermek, yollamak: *bazarg'a yibirdi* [Pazara gönderdi.]; 2. bırakmak, serbest bırakmak: *yipnin' udjumu yibirdi* [İpin ucunu bıraktı.]' (KRPS: 243); *yêber-* '1. daldırmak; bırakmak: *avnu yêberiyadlyar suvga* [Ağı suya bırakıyorlar.]; 2. göndermek; 3. bırakmak, serbest bırakmak, yol vermek' (KRPS: 268). KRPS'de, bu fiilin *yêbér-*, *yibir-* ve *yêber-* biçimleri görülür ve söz konusu anlamlarına ek olarak aynı madde içinde "gebermek" anlamı da verilir. *gêbér-* 'gebermek' madde başında ise *yêbér-* madde başına gönderme yapılır (KRPS: 166).

¹⁷ Çuv. *yar-* '1. bırakmak, serbest bırakmak; alârán yar 'elinden bırakmak' 2. göndermek, yollamak *çırú yar-* 'mektup göndermek' 3. koymak *yaşkâna tâvâr yar* 'çorbaya tuz koymak' (ÇuvRS: 189).

anlamlarından uzaklaştıkları ve yeni anlamda yeni birleşik fiiller oluşturdukları da görülür.

ıd-, *ber-* ve *iber-* tipi yardımcı fiiller esas fiillere bağlandıklarında bir birleşik fiil grubu kurar. Birleşik fiil kuruluşunda esas fiile bağlanan bu yardımcı fiillerin temel sözcükbirimsel anlamları ya zayıflar ya da tamamen silinir. Bu yardımcı fiiller esas fiile çeşitli anlam ayrıntıları katar ancak esas fiile katılan anlam ayrıntılarında sadece bu yardımcı fiiller değil aynı zamanda esas fiile ulanan *-A*, *-y* ve *-(I/U)p* zarf-fiil eklerinin morfolojik anlamlarının da etkisi vardır.

Çağdaş Türk lehçelerinde *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller görevli sözcükler olarak esas fiile şu yollarla bağlanır:

- a. *-A*, *-y* ve *-(I/U)p* (ve Çuv. *-sA*, Yak. *-An*) zarf-fiil ekleri yoluyla.
- b. Esas fiil ile yardımcı fiilin doğrudan birleşmesi yoluyla.

Çağdaş Türk lehçelerinde esas fiilin eksiz olduğu ya da zamanla ekinin düştüğü varsayılan/tartışılan birleşik fiil kuruluşları da mevcuttur.

Direnkova'ya göre, bazı yardımcı fiiller esas fiil ile morfolojik olarak birleşip kaynaşır ve başlangıçtaki anlamlarını kaybederler. Bu fiiller ya zarf-fiil ekli olarak ya da değişmiş gövdeyle birlikte esas fiile birleşirler. Bilim adamı, Şorcada bu tür fiiller için *ıs-* 'göndermek' ve *çat-* 'yatmak' fiillerini örnek gösterir (örn. *ösça-* (ağızlarda *ösçe-*; *ösçir-*, *ösçer-* 'büyümek' (Direnkova 1941: 226)

Direnkova, Hakasçada esas fiile ulanan zarf-fiil ekinin birçok durumda kısaltılmış (eksiz) biçime sahip olduğunu, yani birleşik fiilin zarf-fiil ekine sahip olmadığını ve iki fiilin tire işareti ile birbirine bağlandığını belirtir: *ürgen-salğan* 'öğrendi', *irt-parğan* 'geçti' vb. (Direnkova 1948: 107).

Johanson, eski kılış eklerinin de bir zamanlar ekleşik fiil birlikleri anlamında tasviri birliklerden ortaya çıkmış olabileceği görüşündedir. Ona göre, birleştirici unsur, mesela zarf-fiil eksiktir; ama yeni ekleşik fiil birliklerinde de bu tür unsurlar kaybolabilmektedir. Bu şekilde, mesela, Hakasçada yukarıda sözü edilen şekil değişmesi kısmen çok ileri gitmiştir. Mesela, *pas sal-* 'yazıvermek' ('yazmak' + 'koymak' < **pas-ıp sal-*) (Johanson 2018a: 91).

Kudaybergenov'un Sarı Uygurcada korunmuş olan *ız-*, *ıs-* yardımcı fiilinin çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan işteşlik eki *-(I/U)ş* ekinin protopi olabileceği görüşünü burada ayrıca belirtmek gerekir (Kudaybergenov 1959: 35).

2.1. Görünüş Bakımından *ıd-*, *ber-* ve *iber-* Tipi Fiiller

Görünüş bakımından *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler iki

temel işleve sahiptir: 1. “Yapma” işlevi; 2. “Sürerlik” işlevi.

“Yapma” işlevini her üç yardımcı fiil, “sürerlik” işlevini ise sadece *ber-* yardımcı fiili üstlenir.

2.1.1. “Yapma” işlevi

id-, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler esas fiile farklı düzeylerde “yapma” anlamı katar. “Yapma” işlevinde, “bitirme”, “yoğunluk”, “tezlik”, “başkasının yararına yapma” ve “hal ve şartlara bağlı olmama” gibi anlam ayrıntıları ve bu anlam ayrıntılarını tamamlayıcı “somutluk”, “kararlılık”, “kesinlik”, “yoğunluğun tedrici olarak gelişmesi” gibi alt anlam ayrıntıları mevcut olabilir. Bu alt anlam ayrıntılarının varlığı bir Türk lehçesinden diğer bir Türk lehçesine göre de değişir.

İlgili bilimsel çalışmalarda “yapma” işlevi için değişik fakat birbirine yakın tanımlamaların yapıldığı görülür: “yap(il)ma”, tamamlama(n)mışlık”, “bitmişlik”, “gerçekleş(tiril)me” vs. Bu çalışmada, söz konusu terimlerin “yapma” terimi ile karşılanması tercih edilmiştir.

a. “Bitirme” anlam ayrıntısı

Bu anlam ayrıntısını, *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve *id-* tipi görevli ögeler yüklenir. Esas fiile genel olarak “kılışın yapıp bitirilmesi” anlamı katar. Bu tip biçimler, esas fiile bazı lehçelerde “yapılıp bitirilme” yani “gerçekleştirilme”, bazı lehçelerde ise “tam olarak yapılma” ya da “tek seferde ve sonuç alıcı biçimde yapılma” gibi alt anlam ayrıntıları katar.

***id-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler.** Sibiryaya grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Baskakov’a göre, *Kum.-Kiji iy-* ‘göndermek’ fiili bir yardımcı fiil olarak hareketin tamamlandığını bildirir: *bulğap iy-* ‘çalkalamak, karıştırmak’ (Baskakov 1972: 215). Bilim adamına göre, *Kum.-Kiji’* de fiil tabanı + *iy-* ‘göndermek, yollamak’ kuruluşunda, *iy-* fiili artık bir eke dönüşmüştür ve bu kuruluş “gerçekleştirilme”, “tamamlanma” bildirir: *-iy / -iy:* *kon-* ‘gecelemek, gecelemek için kalmak’; *konny-* ‘gecelemek için kalmak’; *vot pir konnydiler* [İşte bir defasında gecelediler.]; *taral-* ‘dağılmak’, *taraly-* ‘dağılmak (eylemini gerçekleştirmek)’; *parçın taralydılar* [Herkes dağıldı] (Baskakov 1972: 62).

Bu örneklerdeki ekleşmiş biçimlerin esas fiile zarf-fiil eki almadan ulandıkları görülse de bu durum zarf-fiil ekinin düştüğü bir ses olayı sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

Gerçekleşme bildiren fiillerin çoğunda *-ıy / -iy* ekine dönüşmüş olan *iy-* 'göndermek, yollamak' fiili bazı durumlarda ses kaynaşmasına uğrar: *künza körzö kün aç parıgin* (< *parıp iygen*) [Güneşe baktılar ancak güneş artık batmıştı.] (Baskakov 1972: 63-64).

Rassadin, zarf-fiil eki + *ıd-* tipi görevli öge kuruluşundaki *Tuv. -(ı)vıt- / -(i)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-, -(u)vut- / -(ü)vüt-* eki ile *Hak.-ıbis- / -ıbis-* ekinin anlamını "hareketin tamamlanması" olarak açıklar: *nomçuvut-* 'okumak (eylemini gerçekleştirmek)', *bijivıt-* 'yazmak (eylemini gerçekleştirmek)'.

Rassadin, *Tof. -(ı)vıt- / -(i)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-, -(u)vut- / -(ü)vüt-* ekinin esas fiile *-p* zarf-fiil ekinin getirilmesi ve *ıt-* 'göndermek, yollamak' fiilinin eklenmesiyle ortaya çıktığını belirtir (Rassadin 1978: 148-149).

Bu ek (*-vıt / -ivıt* vb.) Tuva Türkçesinde aktif olarak kullanılır ve bitmiş (tamamlanmış) görünüş yapar. Ona göre, bu ek biraz farklı bir fonetik biçimde, *-ıbis / -ıbis* biçiminde Hakas Türkçesinde çok işlektir ve görünüşte "tamamlanmışlık" bildirir. Hakas bilimcilere göre bu biçim *-p ıs-* 'yollamak, göndermek' analitik biçiminden türemiştir (Rassadin 1978: 149).

*HakRS'*ye göre de, *ızarga (ıs-)* 'göndermek, yollamak' fiili bir yardımcı fiil olarak hareketin tamamlandığını bildirir ve bir fiile ulandığında fonetik varyantlarıyla birlikte ekleşir. Bu ekleşmiş biçim, *HakRS'*de *ıs-ıs* ve *ız-ız* olarak verilir ve bu biçimin zarf-fiilli gövdeye eklendiği belirtilir: *parıbizarga* 'çıkmaq; gitmek' *kizibizerge* 'kesmek', *atıbizarga* 'atmaq, ateş etmek', *irge parıbizarga* 'kocaya varmaq' (HakRS: 1036).

ber- tipi görevli sözcükler. Sibiryaya ve Karluk grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Direnkova, *Hak. pır-* 'vermek' yardımcı fiilinin esas fiile "hareketin bitmesi" anlamı verdiğini belirtir: *Xarol apsax olğanmarğa çaxsı çoox çooxtap-pırge* [İhtiyar Harol oğlanlara iyi bir hikaye anlattı.], *sirer somn'arnı közit-pırn'er* [Portrenizi gösteriniz.] (Direnkova 1948: 108).

Rassadin'e göre, sadece Tuva, Hakas ve kısmen Altay Türkçesinde *ber-* yapısı Tofaların dilinde olduğu gibi, "hem kılışın kendisinin hem de kılışın başlangıç aşamasının bitmişliğini, tamamlanmışlığını" bildirir: *Tuv. bijiy berdim* [Yazmaya başladım.], *ol üne bergen* [O, çıktı.]; *Hak. oynı pirdi* [Oynamaya başladı.]; *Alt. oynoy ber-* 'oynamaya başlamak'. Rassadin'e göre, Sayan-Altay Türkçelerinin bu ortaklığı dikkat çekicidir (Rassadin 1978: 150). İshakov'a göre, *-a, -y* zarf-fiilli sözcük grubu hareketin başlangıcını bildirir (başlangıç alt görünüşünün göstergesi olarak görev yapar): *nomçu-* 'okumak' – *nomçuy berdim* 'okumaya başladım'. Başlangıç alt görünüşünü bildiren diğer yardımcı fiillerden farklı olarak burada hareketin başlangıcı düşüncesi, hareketin devamı düşüncesi ile birleşir (İshakov 1961: 412-413).

Hociyev, Özb. *ber-* yardımcı fiili için “hareketin tam olarak yapılması” açıklamasını verir: *Râziyâ bilân Mâhirü... räisdân yângi mâlhânâ sâlib berişni tâlâb kilişgân edi* [Raziye ile Mahire... başkandan yeni bir ahır kurmasını talep etmişlerdi.] (Hociyev 1966: 112).

Zakiyev, *Tat. bir-* ‘vermek’ fiilinin *-ıp* zarf-fiili ile birlikte hareketin tamamlanması, sonuçlanması anlamını verdiğini belirtir: *Babayga xat yazıp birdem* [Dedeme mektup yazdım.] (Zakiyev 1993: 199). Poppe ise, *barlık kitaplarını ukıp berdem* [I have read all the books.] örneğini verir (Poppe 1961: 102).

iber- **tipi görevli sözcükler.** Karluk, Kıpçak ve Bulgar grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Özb. *yubâr-* ‘göndermek’, *-(i)b* eki alan esas fiildeki “hareketin tam olarak yapılması” anlamı bildirir: *Mâktâbdâşim, bâlki meni unutib yubârgândirsân* [Okul arkadaşım, belki beni unutmuşundur.] (Hociyev 1966: 153).

Başk. *yebâr-* ‘göndermek’, bir yardımcı fiil olarak, ses verme bildiren fiiller dışındaki hareket fiillerinde “hareketin bitirilmesinin tek seferde ve sonuç alıcı biçimde tamamlandığını” bildirir: *Vot, bizzîñ kompanie hezer ofitserkey! – tip, papirosti tokandırıp yebârze* [İşte, bizim takımımız artık subay takımı!, dedi ve bir sigara yaktı.] (Yuldaşev 1981: 220).

Kaz. *jiber-* ‘göndermek’ yardımcı fiili, hareketin biraz uzunca olduğunu bildirir: *Urmu urıp-urıp üyden kıp jiberipti* [Hırsız dövdüp dövdüp ardından kovmuş] (Balakayev 1967: 42).

Tat. ciber- ‘bırakmak, salıvermek’ fiili *-p* zarf-fiil eki ile birlikte hareketin başlangıcı anlamını verir: *Marianna polyakça söylep ciberde* [Marianna Polonyaca konuşmaya başladı.] (Zakiev 1993: 195).

Çuv. *yar-* ‘bırakmak’, ‘göndermek’ fiili tamamlanmışlık bildirir: *xâvala ‘kovmak’, xâvalasa yar ‘kovmak (eylemini gerçekleştirmek)’* (ÇuvRS: 616).

b. “Yoğunluk” anlam ayrıntısı

ıd-, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve *ıd-* tipi görevli ögeler “yoğunluk” anlam ayrıntısını yüklenir. “Yoğunluk” anlam ayrıntısında “kesinlik”, “kararlılık”, “hızlılık” vb. alt anlam ayrıntıları bulunabilir.

ıd- **tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler.** Sibiryaya ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Hak. ı- (*ızarga*) ‘göndermek, yollamak’ fiili yardımcı fiil olarak harekette kararlılık ve kesinlik bildirir, yardımcı fiil olarak eke dönüşmüştür ve *ıs-ıs*, *ız-ız* varyantlarına sahiptir: *kizibis ‘kesmek, deşmek’, atıgıbis ‘atlamak’* (HakRS: 332).

Rassadin, *Tof. -(ı)vıt- / -(i)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-* ekinin esas fiile yine “yoğun olarak gerçekleşme ve somut bir anlam bildirme” anlamı kattığını belirtir: *körüvüt-* ‘görmek’ < *körüp it-*, *barvıt-* ‘gitmek, ayrılmak’ < *barıp it-* vb.

Rassadin’e göre, eylem, yoğun bir şekilde gerçekleşir ve somut bir anlam bildirir: *batır-* ‘(genel olarak) yutmak’, *batırvıt-* ‘yutmak (eylemini gerçekleştirmek)’, *çi-* ‘(genel olarak) yemek’, *çivıt-* ‘yemek (eylemini gerçekleştirmek)’, *kör-* ‘(genel olarak) görmek’, *körüvüt-* ‘görmek (eylemini gerçekleştirmek)’: *ösken ında çjağbas, mında çjaavıdar* [Yağmur orada yağmayacak, burada yağacaktır.], *bulut aynı duğlavıtkan* [Bulut aynı kapattı.], *men atımın turguzıvıtım* [Ben atımı durdurdum.], *men alzvıttım* [Ben yenildim.] (Rassadin 1978: 148-149).¹⁸

Yunusaliyev *Kırg. iy-* yardımcı fiilinin esas fiile “hareketin yoğunluğu” anlamı, Yudahin de *ır-* yardımcı fiilinin esas fiile “kesinlik” anlamı kattığını belirtir:

Yunusaliyev’e göre, *Kırg. iy-* fiilinin esas fiil anlamı kalmamıştır, sadece tasvir fiili olarak kullanılır: *çaap iy* ‘vurmak (eylemini gerçekleştirmek)’; *cazıp iy* ‘yazmak (eylemini gerçekleştirmek)’. Yunusaliyev, esas sözcüğün görevli bir sözcüğe ve daha sonra bu sözcüğün dilbilgiselleşmeye geçiş sürecinin çok uzun zamanda, yüzyıllar içinde gerçekleştiğini Orhon Türkçesindeki *ıd-* ‘göndermek’ fiilini örnek vererek belirtir: Orhon Türkçesindeki *ıd-* ‘göndermek’ fiili Kırgız Türkçesinde *iy-* şeklindedir ve sadece birleşik fiil yapısında kullanılır ve esas fiile hareketin yoğunluğu anlam ayrıntısı katar: *çaap iy* ‘vurmak (eylemini gerçekleştirmek)’, *cazıp iy* ‘yazmak (eylemini gerçekleştirmek)’ (Yunusaliyev 1959: 17).

Yudahin’e göre, *Kırg. ır-* fiili, *iy-* ile aynı anlamdadır: *çaap ır-*, *çaap iy* ‘vurmak (eylemini gerçekleştirmek)’.

Yudahin, *iy-* (V) fiilinin *ır-* (II) ve *ciber-* (3) fiilleri ile aynı anlamda olduğunu belirterek *iy-* fiilinin anlamı için bu fiillere gönderme yapar ve şu örnekleri verir: *muştap iydi* [Yumrukladı.], *sögüp iydi* [Sövdü.]; *şiltep iydi* [Salladı.] vb. Yudahin, *ır-* (II) fiilinin esas fiile “kesinlik” anlam ayrıntısı kattığını belirtir: *çaap irdi* [Kesti (baltaladı)], *ırgıta koyup irdi* [O, güç kullanarak fırlattı (fırlatıverdi)], *bat ele berip ırbeysiñbi!* [Hemen versene (buraya)!]; *bıçaqtı berip ırğın* [Bıçağı (buraya) versene!], *kiyimin uurdatıp ırğın* [Elbisesini çaldırdı.] (KırgRS I: 302).

Kudaybergenov, Malov’un *Yazık Jeltih Uyguurov* adlı eserine gönderme yaparak, Sarı Uyгурcadaki ‘göndermek; bırakmak’ anlamındaki fiilin (*ız-*) Eski Türkçe (Orhon-Yenisey) ‘göndermek’ anlamındaki fiilin (*ıt-*) fonetik bir türü olduğunu, bir yardımcı

¹⁸ Tofalarcada yine harekette bitmişlik bildiren *kag-* ‘koymak, yatırmak’ tasvir fiili ile kurulan *-p kag-* analitik biçimi bu anlamı ile *-vıt-* ekine yaklaşıp ancak bu biçim *-vıt-* eki gibi çok amaçlılık ve bütünlük gösteren bir yaygınlığa sahip değildir (Rassadin 1978: 149).

fiil olarak *Sarı Uyg.* “ız-” fiilinin beklenmedik ve tez bir hareketi bildirmek için kullanıldığını, Türk dillerindeki ses kanunu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu *ız-ıt-* ile Kırgız Türkçesindeki *iy-* ve *ir-*’in bağlantısı olabileceğini, *çaap iydi, çaap irdi* örneklerini vererek belirtir (Kudaybergenov 1959: 35).

Benzer bir yapısal paralellik Karaçay-Balkar Türkçesinde de görülür: *-p ciber* ve *-p iy* (tezlkte) anlam olarak büyük oranda sinonimdir (Miziyev 2014: 153-154).

ber- tipi görevli sözcükler: Karluk, Kıpçak ve Sibiry grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Y.Uyg. *-p* zarf-fiil eki ile birlikte *ber-* ‘vermek’ yardımcı fiili birinci unsurun sözcük birimsel anlamına bağlı olarak harekette “şiddetlenme”, “yoğunluk” gibi başka anlamlar da ifade eder: *Yamğur yéğip berdi* [Yağmur yağdıkça yağdı.], *Biz cürüp berduk* [Biz giriştik.] (Sadvakasov 1989: 287).

Yuldaşev’e göre, Başk. *bir-* yardımcı fiili “son aşama öncesinde süreçte yoğunlaşma” bildirir ve emir çekiminde son aşama öncesi süreçte yoğunlaşma bildirir: *kaynata bir* [Daha da kaynat.], *yılıta bir* [Biraz daha ısıt.] (Yuldaşev 1981: 220).

Tof. *ber-* yardımcı fiili harekette tamamlanmışlık, eyleme yoğun bir biçimde girişme ya da başka bir deyişle hareketin başlangıç aşamasında tamamlanmışlık bildirir: *sug hayı berdi* [Su kaynamaya başladı.], *sug hayı bäärgé şey kaar* [Su kaynadığında (kaynamaya başladığında) (çaydanlığa) çay koyarlar.], *şıbık sına bergen* [Çubuk kırıldı.], *pool çada berdim* [Zemini silmeye başlıyorum.], *añınayı berdim* [Düşünmeye başladım.], *on bok çoruu bää* [O, şimdi gidecek.] (Rassadin 1978: 150).

Rassadin’e göre, bu analitik yapı Türk dilinde yaygın olarak mevcuttur, ancak farklı bir anlama sahiptir, kılış ya da süreçte sürerlik bildirir: Özb. *yää ber-* ‘yazmayı sürdürmek’, Kara Kalp. *cata ber-* ‘yatmaya devam etmek’, Türkm. *sana ber-* ‘saymaya devam etmek’, Tat. *söyli ber-* ‘konuşmaya devam etmek’ (Rassadin 1978: 150).

Kum.-Kiji. *ber-* tasvir fiili *-all-e, -y* zarf-fiil eki almış esas fiil ile birleşerek hareketin daha da gelişmeye başladığını bildirir: *uç-* ‘uçmak’ – *uç ber-* ‘uçmaya başlamak, uçmaya devam etmek, uçmak’: *turnazı uça berdi, tulazı t’ada kaldı (oçak)* [Turnalar uçmaya başladılar, toprak tümseği kalakaldı.]; *iy-* ‘göndermek’ – *iy ber-* ‘göndermek’; *kıs aqasına pis’mi şiy al kelip iyeben (<iy ber gen)* [Kız babasına mektup yazdı ve gönderdi.], *tut-* ‘tutmak, yakalamak’ – *tuda ber-* ‘kapmak, kavramak, yakalamak, yapışmak’: *aa, sen içpinsiñmi – dep attıñ bajınza aqaş la tudaberter adı ölpargın* [Aa, sen içmiyor musun dedi ve atın başına sopayla vurdu, at öldü.] (Baskakov 1972: 65).

iber- tipi görevli sözcükler. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde görülür:

Kaz. *kaynatıp jiber-* ‘bir daha kaynatmak, tazelemek (KazRS: 265).

Kırg. *ciber-* fiilinin iki esas anlamı KırgRS'de şöyle verilir: 1. göndermek, yollamak; 2. bırakmak (izin vermek). Bilim adamı, yukarıda da değindiğimiz gibi, fiilin üçüncü anlamının ise *ir-* (II) ve *iy-* (V) fiillerine denk geldiği belirtir ve şu örnekleri verir: *nylap ciberdi* [Ağlamaya başladı.]; *kıykırıp ciberdi* [Bağınverdi.], *ırdap ciberçi* [Haydi, şarkı söyle.] (KırgRS I: 253).

Poppe, Tat. *ciber-* 'serbest bırakmak, göndermek' fiilinin *-p* zarf-fiili ile birlikte yoğun eylemi bildirdiğini belirtir: *yaralangan ayu akırıp ciberde de yegıldı* [The wounded bear roared and fell down.] (Poppe 1961: 102).

c. "Tezlik" anlam ayrıntısı

"Tezlik" anlam ayrıntısını, *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve *ıd-* tipi görevli ögeler yüklenir. Bu anlam ayrıntısında "birdenbirelik", "beklenmezlik", "istemsizlik", "tezlik", "tezlikte kararlılık ya da tamamlanma", "beklenmedik bir yoğunluk/ilgi" gibi alt anlam ayrıntıları bulunabilir.

***ıd-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler.** Karluk, Kıpçak ve Sibirya grubu Türk lehçelerinde gözlemlenir:

Eserinin yardımcı-tasviri fiiller (вспомогательно- описательные глаголы) bölümünde S.Uyg. *kal-*, *tur-*, *er-*, *at-* (< *yat-*), *al-* ve *par-* fiilleriyle birlikte *us-* (*ust-*, *uster-*, *ıs-*) 'göndermek' fiilini de veren Malov, bu yardımcı fiilin "birdenbirelik, beklenmezlik ya da büyük bir enerjiyle başlama" bildirdiğini belirtir. Ona göre, kökenbilimsel ve anlambilimsel yapıları göz önünde bulundurulduğunda birçok fiilin yapısı içinde *ız-*, *ıs-* 'göndermek' yardımcı fiili (вспомогательный глагол) mevcuttur. Bilim adamı, bu yardımcı fiili nitelemek üzere Radloff'tan şu alıntıyı yapar: Bu (yardımcı fiil), "p" zarf-fiil ekinden sonra yardımcı fiil olarak kullanılır, bu yapıda hareket bir engelden sonra, birdenbire, beklenmedik bir şekilde ya da büyük bir enerjiyle başlar; bazen de bu yardımcı fiilin eklenmesi esas fiilin anlamını değiştirmez: *aluster-* 'kapmak' (<*al-* 'almak') (?*alıp-ıs-tur*), *kuzust-* 'hemen dökmek, döküvermek' (*kuz-* '(sıvı) dökmek, koymak'), *öndürüster-* 'sürmek, kaçırmak', (*ündür-* 'dışarı çıkarmak, dışarı taşımak'), *ayuster-* 'yakınmak, sızlanmak, şikayet etmek' (*ay-* konuşmak, şikayet etmek), *atuster-* 'ateş etmek', (*at-* 'atmak, vurmak, ateş etmek'), *açuster-* 'sonuna kadar açılmak' (*aç-* 'açmak' fiilinden), *satuster-* 'satıp savmak', *patrust-* 'kaybetmek'. Bu yardımcı fiil Abakan, Tofalar, Altay, Yakut ve Sarı Uygur gibi Türk lehçelerinde mevcuttur. Bilim adamı ayrıca, sözlüğüne aldığı *sanyıs-* sözcüğünün 'bir anlık bir hareket' olarak anlaşıldığını (*sanyı-* 'sarkmak, aşağıya doğru uzanmak') belirtir (Malov 1957: 191).

Yine, Malov, sözlüğünün *ız-* 'göndermek; bırakmak, salıvermek' maddesinde yardımcı fiil olarak kullanılan *ız-* fiilinin harekette "birdenbirelik" ve "tezlik"

bildirdiğini belirtir (Malov 1957: 153).

Miziyev, Kar.-Balk. *iy-* yardımcı fiilinin anlamını “istemsiz ya da beklenmedik hareket” olarak açıklar (Miziyev 2014: 153-154).

Sibirya grubundan Hakas Türkçesinde *-is, -is* ekinin anlamını Direnkova, “ansızın ve birdenbire olma” olarak açıklar. Ona göre, *is-* ‘göndermek, yollamak’ fiili, esas fiilin zarf-fiil eki almış gövdesine ulanarak birleşik fiil oluşturur, esas fiile tamamlanmışlık, ansızın ve birdenbire olma ifadesi katar, esas fiile fonetik olarak uygunlaşır, bunun için birleşik yazılır: *pazıbıstı* [Yazdı.], *sığıbıstı* [Çıktı.], *saabıstı* [Vurdu.], *çadıbıstı* [Yatıverdi.], *tögıbıstı* [Döküverdi.], *sölebıstı* [Söyleyiverdi.], *tölebıstı* [Ödeyiverdi.] vb. Ayrıca, son sesinde /n/ ünsüzü bulunan fiillerde (p-b) zarf-fiil eki /m/ ünsüzüne değişir: *aylanıbıstı* yani *aylanıp ıstı* yerine *aylanmıstı* [Geri döndü.] vb. (Direnkova 1948: 109).

Şor. *ıs-* “göndermek, yollamak”, yardımcı fiil olarak esas fiile *-p* zarf-fiil eki aracılığıyla birleşir ve “birdenbirelik”, “beklenmezlik”, “kesinlik” ve kararlılık anlamı katar: *parbıstı* (~*parıbıstı-par-ıp ıs-tı*), *tarımıstı* (~*tarımıbıstı-tar-m-ıp ıs-tı*) ‘kızdı’ vb. (Direnkova 1941: 216).

ber-tipi görevli sözcükler. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde gözlemlenir.

Kırgızcada, üç unsurlu birleşik fiilde esas fiil *-ıp* zarf-fiil eki aldığı zaman *ber-* fiili ‘harekette birdenbirelik ve tezlik’ bildirir: *Edireñ teke ırdap koyo berdi* [Ediren Teke birdenbire şarkı söylemeye başladı.] (Abduldayev 1987: 226).

ber- / iber- tipi kökeni tartışmalı görevli sözcükler ve görevli ögeler. Oğuz, Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde gözlemlenir.

Karaim. *ber-* yardımcı fiili “tezlik, kararlılık, kesinlik” bildirir: *çıg’ara berdi meni ten’gri avançıg’a* [Tanrı beni zalime veriverdi.] (KRPS: 113).

Gag. arkaik *-ı, -i, -u, -ü* ya da *-a, -ä* zarf-fiil ekleri ve *vermüü* ‘vermek’ fiili ile kurulan yapının hareketin tezliğini bildirdiği görüşünde olan Pokravskaya şu örnekleri verir: *gırıverdi* [Hızla girdi, giriverdi.], *sesleniverdi* [Hızla seslendi, sesleniverdi.], *avşam oluvermiş* [Hızla akşam olmuş, akşam oluvermiş.] (Pokrovskaya 1964: 169).

Türk, Türkm., Gag. ve Karaim. *-(y)I / -(y)U + ver-* yapısının kökeni tartışmalıdır: Kirişçioğlu’nun, tasvir fiilleri ile ilgili sınıflandırmalar ve açıklamaları verdiği çalışmasında *ver-* yardımcı fiili ile ilgili olanlar şunlardır: Muharrem Ergin’e göre, kolaylık, çabukluk, birdenbirelik (*kaybolu ver-*); Tahsin Banguoğlu’na göre, ivedilik fiilleri (verbe hatif) (*alver-*); Haydar Ediskun’a göre, tezlik fiilleri (*alvoer-, çıkıver-*); Zeynep Korkmaz’a göre, tezlik fiilleri: *Ver-* (*alvoer*); Nurettin Koç’a göre, tezlik bildiren

birleşik eylemler (*üşıüver-*); M. Kaya Bilgegil'e göre, tezlik fiili (ta'cîlî fiil) (*bitiriver-*); Vecihe Hatiboğlu'na göre, tezlik eylemi (*geliver-*, *gidiver-*), T.N. Gencan, tezlik eylemi (*söyleyiver-*); Leyla Karahan'a göre, birleşik fiiller (*yazıver-*); K.H. Menges'e göre, yardımcı fiil *ber-* (Türkiye Türkçesi > *ver-*) (Kirişcioğlu 2008). Kononov'a göre, Türk. *-(y)ı*, *-(y)i*, *-(y)u*, *-(y)ü* zarf-fiilli yapısında *vermek* 'vermek' fiili esas fiile tezlik, çeviklik, kolaylık anlamı verir: *yazıvermek* 'hızla, hemen, kolayca yazmak', *okuyuvermek* 'hızla, hemen, kolayca okumak' (Kononov 1956: 209).

Johanson'a göre, açık olarak geriye doğru **ıd-u ber-'e* giden bazı yardımcı yapıların birden, hızlı, çabuk, kolay, zahmetsiz, gündelik eylemi ifade eder, bunlar genellikle kasıtsız ya da istemsiz eylemlerdir: Türk. *at-t-ver*, *gül-i-ver*, *oku-yu-ver*, *sal-t-ver* vb.; Gag. *gir-i-ver*, *bak-t-ver*, *koy-u-ver*; Türkm. *yörü:ber-*; *başla:ber-*, *iy:ber-* "yiyivermek". Johanson'a göre bu türün geleneksel olarak *-A bär-* 'vermek' şeklinde verilmesi yanlıştır ancak anlambilimsel ve dar ünlü içeren sonekli varyantlarını açıklamak zordur (Johanson 2018: 154).

Tulum'a göre, EAT'nde yaşamakta olan *i-* 'göndermek, salmak' tasvir yardımcı fiilinin *yakıştırma* (analogy) yoluyla *-I ver-* / *-U ver-* şekilleri arasında yaşamakta olduğu üzerinde düşünülmesi gereken ve tetkike muhtaç bir meseledir: **koyuver-* / *koyver-* (**koy-u-v vér- < koy-u-v i:vér- < koy-u-v-i-y-e vér- < koy-u-b i-y-e vér- < koy-u-b iy-a-bér- < koy-u-b id-a-bér-*) (Tulum 1997: 221).

Oğuz grubu Özbek ağızlarında ikinci grup (fiil+fiil) birleşik fiil yapılarının ilk şekillerini çoğunlukla kaybettiğini ve iki fiilin tek bir sözcük gibi telaffuz edildiğini belirten Abdullayev konumuzla ilgili olarak şu örneği verir: *beribär* (*berib yubär* [Veriver.]) (Abdullayev 1978: 98).

Abdullayev, bunun yanı sıra özellikle Harezmi bölgesinde yayılmış olan Oğuz grubu ağızlarına özgü olan ve Özbek edebî dilinde genelde rastlanmayan bir grup yardımcı fiil arasında *vär-* yardımcı fiilini verir. Yeterlilik bildiren bu yardımcı fiilin anlamı *vil-* yardımcı fiilinin anlamına eşittir: *baravärmüymän* (e.d. *bärülmäymän* [Gidemem.]) (Abdullayev 1978: 97).

Söz konusu *-A+vär-* yapısı ile *berib yubär > beribär* gelişimine bağlanan *-ibär-* (*-ib yubär-*) yapısı anlaşılan iki farklı kökene işaret eder: 1. *-A+vär-* < *-A+ber-* ve 2. *-ibär-* < *-(I)p+ yubär-*.

Y.Uyg. *-(i/U)ver* eki için Rentzsch *Iver-* < *E yiber* gelişimini gösterir ve anlamını "kendiliğinden ya da rastgele yapma" ve "tez olarak yapma" olarak verir: *Men bügün nahayiti aldıraş, birer iş bilen kelgen ademler bolsa, özüñ bir terep kiliver.* [Benim bugün çok acelem var, bir iş için gelen insanlar olursa, sen hallediver.]; *Vakit huddi méni koğligandek ötüvergeçke, méñemge kirivalğan azablırimni hazırçe untudum* [Vakit sanki

beni kovalıyormuş gibi geçtiği (geçiverdiği) için beynime giren azaplarımı şimdilik unuttum.] (Rentsch 2005: 27).

iber- tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler. Karluk, Kıpçak ve Bulgar grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Özb. *yubâr-* yardımcı fiili, *-ib* zarf-fiil eki almış esas fiille birleştiğinde “tezlik” anlamı bildirir: *täşläb yubârdi* [Atıverdi.], *yıgläb yubârdi* [Ağlayıverdi.] vb. (ÖTİL II: 461).

Y.Uyg. *-(iU)vet* ekini Nadzhip *-ät* eki biçiminde verir ve anlamını “birdenbirelik” olarak açıklar: *küldür-* ‘to evoke laughter’, *küldürivät-* ‘to evoke sudden laughter’ (Nadzhip 1971:108).

Nadzhip’e göre, birinci fiile birdenbirelik anlamı veren *-ät* eki, yardımcı fiil *ävät-* ‘to send’, ‘to dispatch’ fiiline dayanır (Nadzhip 1971:108). Rentsch de bu biçimbirimi *Ivet-* < *Ip evet* ‘schicken’ biçiminde gösterir ve eylem içeriğinin “şiddetli”, “rastgele” ve “tamamen” gerçekleştirilmesi olarak üç farklı anlamına işaret eder (Rentsch 2005: 27). Pritsak ise bu yapıyı fiil + yardımcı fiil kuruluşundaki *ät-* yardımcı fiili ile açıklar: *berivät-* (< *berip ät-*) (Pritsak 1953: 562).

Tömür, *et-* yardımcı (tasvir) fiilinin *yézip + et > yézivet*, *yasap + et > yasivet* değişmesi ile ortaya çıktığını, bu *et-* fiilinin *tamaq et-* kuruluşundaki yardımcı fiilin *et-* ile benzer olduğunu ancak bu iki fiilin anlam bakımından hiçbir ilişkisinin olmadığını, *et-* yardımcı (tasvir) fiilinin *taşla-* yardımcı fiili ile eş anlamlı olduğunu *küliivetti= küliip taşlıdi* [Gülüverdi.], başka bir bakımdan ise Turpan ağzında bu *et-* fiili yerine *at-* fiilinin kullanıldığını (*küliivatti* [Gülüverdi.]) belirtir ve buna dayanarak bu yardımcı (tasvir) fiilinin aslında “*at-*” olabileceğini söyleyerek Nadzhip’in yukarıda verdiğimiz görüşünü paylaşır. Tömür ayrıca, Uygur Türkçesindeki *evet-* fiilini Özbek Türkçesindeki *yubâr-* ve Kazak Türkçesindeki *ciber-* fiillerinin karşıladığını ve bu yardımcı fiilin kökeninin araştırılması gerektiğini belirtir (Tömür 2011: 367-368). Tömür, yine bu biçimin *ket-* yardımcı fiilinin geçişsiz fiiller ve bazı geçişli fiillerle birleşerek nesnenin karşı tarafa yönelmesi, geçişsiz eylemlerin birden ya da tamamen gerçekleştirilmesi ya da yoğunlaşma hareketi anlamlarıyla benzer anlama sahip olduğunu belirtir (Tömür 2011: 365-366, 368).

Pritsak, *ävät-* fiilinin gelişimini *-p (> -v) ävät (< id-a bär-)* ‘lassen’ (Pritsak 1953: 562) olarak açıklar ancak son sesteki /t/ ünsüzü hakkında bilgi vermez. Burada, Räsänen’in Tarançı ağzı için verdiği örnekler bize /t/ ünsüzünün varlığı hakkında fikir verebilir. Räsänen, Tarançı ağzında *ävärt, ävät* ‘schicken’ < *yäda-bär* gelişimine işaret eder (Räsänen 1969: 52). Edebî dildeki *ävät-* ‘göndermek’ fiili, Räsänen’in Tarançı ağzında verdiği *ävärt, ävät* ‘schicken’ örneklerinde olduğu gibi ettirgenlik eki alan *ävär-t-* yapısında /t/ ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkmış olmalıdır: *id-a bär- > ävär- >*

ävär-t- > ävüt- (edebî dilde rastlanan /t/ düşmesi olayı için bkz.: Çelikbay 2006: 126).

Y.Uyg. *ävüt-* 'göndermek' anlamlı birleşik sözcüğünün ikinci unsuru olan *ber-* yardımcı fiilinin "tezlik" anlam ayrıntısı, bu fiilden eklenen *-(i/U)vet* yardımcı ögesinde de varlığını korumuş olmalıdır.

Başk. *yebür-* 'göndermek' yardımcı fiili, "kılışın belirli bir aşamasında bitmişlik" ve özellikle genel olarak ses vererek tepki göstermeyi yansıtan *bağırmaq, gülmek, şarka söylemek* tipindeki fiillerde "aniden oluşan bir ilgi" bildirir: *Huğıştan kurlıp kayza barayık? – tine lä, şarkaldap kölop yebürze* [Savaştan korkup nereye gidelim, dedi ve kahkahayla güldüverdi.] (Yuldaşev 1981: 220).

Kar.-Balk. *ciber-* yardımcı fiilinin anlamını Miziyev, "istemsiz ya da beklenmedik hareket" olarak açıklar. Bilim adamına göre, *-p ciber* ve *-p iy* anlam olarak büyük oranda sinonimdirler: *sızıp ciber* ve *sızıp iy* '(dışarı) atmak, fırlatmak', *külüip ciber* ve *külüip iy* 'gülmek' vb. Bu fiiller genel olarak bazen "bir anda gerçekleşen bir durumda istemsiz ya da beklenmedik bir hareketi" bildirir: *Zamir, busağat atıladı dep turğan granatı terk okuna cerden alıp, bir canına bırğap ciberdi* [Zamir patlamak üzere olan bombayı yerden hızla aldı ve bir yana fırlatıverdi.], *Men küçden sürüp kelgen tananı but teli caş artha kuuup iygendil!* [Benim güç bela sürüp geldiğim danayı bu ahmak kovıverdi!] (Miziyev 2014: 153-154).

Ses bildiren fiillerde bu yapı "hareketin belirli bir aşamasının, özellikle beklenmeyen yoğun bir bağlantının tamamlandığını" bildirir: *Ol haparnı eşitir-êşitmez, Abdullâh, kesin tıyalmay, küliip ciberdi* [Bu haberi duyar duymaz, Abdullah kendini tutamadı ve güldüverdi.]; *Auuzunda baylauun teşgenlerinley, [Sagit:] "Bilaydan korağız!" – dep, kuçırıp iydi* [Onlar ağzındaki bağı çözer çözmez Sagit "Defolun buradan!" diye bağırıverdi.] (Miziyev 2014: 155).

Kara Kalp. *ciber-* 'göndermek', yardımcı fiil olarak "hareketin yapılmasında birdenbirelik" bildirir. Baskakov ayrıca değişik ağızlardaki *jiber-, yüiber-, jiver-, jüber-, yiber-* biçimlerini de verir (Baskakov 1951: 340).

Zakiyev'e göre Tat. *ciber-* 'göndermek, yollamak' fiili anlık bir hareketi bildirir: *Soldat kıçırıp ciberdi* [Asker bağırıverdi] (Zakiyev 1993: 198).

Kaz. *jiber-* yardımcı fiil olarak "tezlik" bildirir: *Aşulanğan Siban molda Maylıbastırî qolın qağıp jiberdi* [Öfkelenen Siban Molla, Maylıbas'ın koluna vurıverdi.] (KETS 7: 16).

Musayev ise, *-p jiber-* kuruluşunu "hareketin yoğunluğu" olarak açıklar ve şu örneği verir: *Ayt-ıp jiberdi* [O, birdenbire söyledi.] (Musayev 2008: 264).

Kırg. *ciber-* 'göndermek': *-ıp + ciber-* biçimi, birleşik fiile "hareketin tezliği, kararlılığı ve tamamlanmışlığı" anlamı verir: *Mugalim aytkanday, karoolun tegizdep*

turup tars ettire atıp ciberdi [Öğretmenin dediği gibi o nişan alıp ateş etti.] (Abduldayev 1987: 229).

Çuv. *yar-* 'bırakmak', 'göndermek' fiili "harekette beklenmezlik" bildirir: *çi* 'yemek', *çise yar* 'yiyivermek', *kul* 'gülmek', *kulsa yar* 'gülüvermek' (ÇuvRS: 616).

ç. "Başkasının yararına yapma" anlam ayrıntısı

Bu anlam ayrıntısını, *ıd-* ve *ber-* tipi görevli sözcükler ile *ıd-* tipi görevli ögeler yüklenir, *iber-* tipi görevli sözcüklerde ise bu anlam ayrıntısına rastlanmaz. Esas fiile, "kılışın birinin yararına, biri için yapılması", "kılışın nesneye yönelmesi" gibi anlam ayrıntıları katar.

ıd- tipi görevli ögeler. Sibiryaa grubundan Tofalar Türkçesinde rastlanmıştır:

Tof. *-(i)vıt- / -(i)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-, -(u)vıt- / -(ü)vıt-* eki ayrıca harekette geçiş özelliği bildirir: *berıp kaavıt olarıña* [Ver (teslim et) onlara] (< *berıp kağ-* 'teslim etmek'), *litoopkam ta:ptap kaavıtkan men* [Tırpanımı kırdım.] (Rassadin 1978: 149).

ber- tipi görevli sözcükler. Bütün çağdaş Türk lehçeleri gruplarında görülür:

Türkm. *ber-* 'vermek' fiili yardımcı fiil olarak *-ıp, -ip, -up, -üp, -p* zarf-fiil eki almış esas fiille birlikte birleşik fiil oluşturur ve hareketin başkasının yararına gerçekleştiğini bildirir: *aydyıp bermek* '(başkasına) anlatmak'; *yazyıp bermek* 'birine yazmak' (TürkmRS: 90).

Özb. *ber-* 'vermek' fiili yardımcı fiil olarak *-ib* eki ile birlikte şu anlamları verir: 1. Esas fiildeki hareketi üstlenen nesnenin öznenin başka bir yöne yönelmesi anlamı bildirir: *Pänsädgä bärıb äytıng, bir şışä multıq yağı tıpıb bersin* [Muhafıza gidip söyleyin, (bana/bize) bir şişe tüfek yağı bulsun.]. 2. Esas fiildeki hareketin başkası için yapılması (hareketin sonucunun başkasının menfaatine yönelmesi) anlamı bildirir: *Gulnârhan äşulä äytib bersä, çälib berämän* [Gülнарhan (oradakiler için) şarkı söylese, (ben de onun/oradakiler için) çalarım.] (Hociyev 1966: 110-112).

Y.Uyg. *ber-* 'vermek' fiili *-p* zarf-fiil eki ile birlikte "hareketin başkasının yararına gerçekleştirilmesi" anlamı verir: *yézıp bermek* '(birisi için) yazmak', *körsitip bermek* '(birisine) göstermek', *tépip bermek* 'bulmak'; *Mehtumsula kirgen çüşini akisiğa eytip berdi* (folklor) [Mahtumsula rüyasını ağabeyine anlattı.] (Sadvakasov 1989: 287). Rentzsch de *ıp ber-* 'vermek' kuruluşunu "eylem içeriğini başkasının yararına ya da başkasını düşünerek yürütmek" olarak açıklar: *İş hekkimizni östürüp bérinlar* [Ücretimizi arttırm.] (Rentzsch 2005: 28).

S.Uyg. *-p + per-* 'vermek' yapısı, yararın özne dışı gerçekleştiği bir yapıdır. Hareket konuşan için değil başka bir kimsenin yararına gerçekleşir: *şitty jülyrgeş çökperekyn apperypty* (< *atyp perypty*) [Köpeği öldürdü ve böbreklerini (kasaba)

götürdü.], *seler maya qyzytly mutany jülyryp per!* [Sizler benim için delikanlıyı ve kızı öldürün!] (Tenişev 1976: 104).

Sal. *-p* zarf-fiil eki + *vü-/ber-/pü-* 'vermek' kuruluşunda hareket, başka bir kimsenin yararına gerçekleştirilir: *pu avuğā emexne syrynap vüñim!* [O (kadın), delikanlıya ekmek pişirmiş.], *sen mana sat pügi tigini!* [Dediğini bana sat!], *tülüğuga o saf/berzi* [Tilkiye ateş savurdu.] (Tenişev 1976: 170).

Başk. *bir-* 'vermek' fiili, birleşik fiil kuruluşunun birinci unsurunun bildirdiği "hareketin bir kimse için gerçekleştirilmesi" anlamı verir: *ğariza yazyp bir-* 'bir kimse için dilekçe yazmak', *balaga kursak yahap bir-* 'çocuk için kukla yapmak' (Yuldaşev 1981: 223).

bir- 'vermek' fiilinin bu anlamı, *höyläp bir-* 'söylemek (orada bulunanlara)', *uqap bir-* 'okumak (orada bulunanlara)' gibi kullanımlarda orada bulunanların gözünde bir seferlik tek bir hareketin bitirilmesi tahmin edildiğinde zayıflar (Yuldaşev 1981: 223).

Dmitriyev'e göre, *-ıp* ile kurulan bu yapı başka bir kimsenin yararına yapılan harekette bitmişlik bildirir: *höylä-p birze* [Söyledi, anlattı.], *hana-p birze* [Saydı.] (Dmitriyev 1948: 197).

Kaz. *ber-* 'vermek', esas fiilde *-p* ekinin hareketin onun hesabına tamamlandığını bildirir: *Men xat jazyp berdim* [Ben mektup yazdım.] (Sabitova 2010: 597).

Kar.Kalp. *ber-* 'vermek' yardımcı fiili "sürerlik" ya da "kılışın nesneye yönelmesini" bildirir: *aytup ber-* 'birine söylemek' (Baskakov 1951: 327).

Kar.-Bal. *-p ber-* temel fiilin bildirdiği hareket, başka bir kimse için gerçekleştirilir: *caz 'yazmak' – cazyp ber* '(bir kimse için) yazmak', *oqu 'okumak' – oqup ber* '(bir kimse için) okumak' (Miziyev 2014: 156).

Kırg. *-ıp ber-* başka birisi için faydalı bir şey yapma hareketi bildirir: *Ömürbaydın eginin büt cıynap berdi* [O, Ömürbay'ın bütün ekinini (onun için) topladı.] (Abduldayev 1987: 226).

Yak. *biér-* 'vermek' ile kurulan birleşik fiilde esas fiil *-an* zarf-fiil eki alır: *képséén biérde* [Anlattı, nakletti.], *ıraah buolan biérdé* [Uzakta ortaya çıktı (Uzak olup verdi.).] (Ubryatova 1972: 595).

Hak. yardımcı fiil *pir-* başkası için gerçekleştirilen tamamlanmış hareketi bildirir: *al pırege* 'birisi için almak', *it pırege* 'bir şeyi birisi için yapmak', *sanap pırege* 'bir şeyi birisi için saymak' vb. (HakRS: 361).

Karpov, *pir-* yardımcı fiilinin *-a*, *-e* zarf-fiil ekleri ile birleşebileceğini ve bu durumda birisine yönelen tamamlanmış hareketi bildirdiğini belirtir: *Arığ tınımı mağa amurada pıredk, abaam* [Benim temiz ruhumu sakinleştir, kardeşim.] (Hakas

folklorundan). Bu gibi sözcük gruplarına folklor eserlerinde sık rastlanır. Edebi dilde ise çok seyrek rastlanır. Bu durumda da daha çok emir kipindeki *pir-* fiili söz konusu zarf-fiil eklerini almış olan fiilin ifade ettiği hareketi gerçekleştirmede güçlü bir ricayı bildirir: *piribir* [Lütfen ver.], *salibir* [Lütfen koy.], *aparibir* [Lütfen götür.] vb. (Karpov 1957: 59).

Tof. *-p ber-* kılışın başka bir kimsenin yararına gerçekleştirilmesi anlamını bildirir (*ber-* fiilinin anlamı 'vermek'): *men öğlep berdım* [Ben ona çadır yaptım.], *u'tik bi'hip ber* [Bana çizme biç.] (Rassadin 1978: 154).

Tuv. *ber-* 'vermek': *menée adrı çugaalap ber* [Bana adını söyle.]. *-p* ekini almış birinci unsur ve *ber-* yardımcı fiilinin oluşturduğu anlamı Şamina, "hareketin öznesi olmayan kişi yararına bir hareketin gerçekleştirilmesi" ve emir-istek kipinde, bazı durumlarda konuşan tarafından isteğin gerçekleştirilmesinin belirtilmesi (*Irlap bereyn!* [Şarkı söyleyeyim (sana ya da bir başkasına.)]) olarak açıklar (Shamina 2018: 11-12).

Kum.-Kijî'de temel fiilin *-ıpl/-ıpl/-p* zarf-fiil eki aldığı ve *per-* 'vermek' tasvir fiili ile kurulan birleşik fiil yapısı hareketin nesnesine yönelme bildirir: *al-* 'almak', *- alıp per-* 'başkasına vermek, başkasına getirmek, götürmek'; *altın torgo küürnek alper-tep aytkan, ol alpen* (<*alıp pergen*) [Bana altın ipek gömlek getir dedi o (kadın) ve o (adam) ona getirdi.] (Baskakov: 1972: 65).

Şor. *per-* 'vermek' yardımcı fiili başkası için yapılan bir defalık gerçekleştirilmiş ve tamamlanmış hareket anlamı verir ve esas fiil *per-* yardımcı fiili ile birlikte "yüz tutmak, ... ır olmak, başlamak", "yapmaya başlamak", "kesin/kararlı bir biçimde yapmak" anlamı ifade eder: *ayt per-* 'söylemek', *nanıp per-* 'geri dönmek' (Dırenkova 1941: 218).

Çuv. *par-* 'vermek' fiili bir kimsenin yararına gerçekleşen hareketi bildirir: *çele* 'dikmek', *çelese par* '(bir kimseye) dikmek', *çır* 'yazmak', *çırşa par* '(bir kimseye) yazmak' (Andreev 1961: 616).

d. "Hal ve şartlara bağlı olmama" anlam ayrıntısı

Bu anlam ayrıntısı sadece *ber-* tipi görevli sözcüklerde görülür, *ıd-* ve *iber-* tipi görevli sözcüklerde ise bu anlam ayrıntısına rastlanmaz:

Özb. *ber-* 'vermek' yardımcı fiili, *-a, -y* ekleri ile birlikte "hareketin yapılması için bir engel ya da itiraz olmaması" anlamı bildirir: *ketsä ketäversin* [Giderse gitsin!], *ketsäm ketäverämän* [Gidersem giderim!]. (Hociyev 1966: 113).

Y.Uyg. *ber-* yardımcı fiili *-a, -e, -y* zarf-fiil ekleri ile birlikte fiilin hareketi özgürce, zahmetsizce gerçekleştirmesini ifade eder: *özem bariverimen* [Kendim gidiveririm.], *tartinmay éytiver* [Çekinme, cesurca söyle.] (Sadvakasov 1989: 287-288). Tömür,

“sınırsız görünüş” olarak adlandırdığı biçimin fiil tabanına *-ver / -iver* ekinin ulanmasıyla kurulduğunu, bu ekin *-A* zarf-fiil eki + *ber-* ‘vermek’ yardımcı fiilinden oluşan birleşik ekin fonetik değişiklikler sonucu ortaya çıktığı görüşündedir. Tömür, bu yapının hareketin bir sınırlama olmadan oluştuğunu ya da bir sınırlama olmadan devam ettiğini belirtir: *Kaçan kelgüñiz kelse, kélivériñ* [Ne zaman gelmek isterseniz geliverin.], *Tur, uhlavéremsen?* [Kalk, uyuyup duruyor musun?] vb. Bu kuruluşun olumsuz, hareketin yapılmasının öznenin iradesinde olduğunu bildirir: *Yazmısam yazmavérimen* [Yazmasam yazmam.], *Kelmiseñ kelmever* [Gelmesen gelme.] (Tömür 2011: 357).

Kar.-Bal. *ber-* yardımcı fiilinin esas fiile verdiği anlam ayrıntısı “hal ve şartlara bağlı olmama” ya da “tekrarlanma”dır ancak bu biçim sadece konuşma dilinde kullanılır (Miziyev 2014: 156-157).

2.1.2. “Sürerlik” işlevi

Çağdaş Türk lehçelerinde “sürerlik” işlevinin “süreç”, “alışkanlık”, “periyodik tekrar” gibi alt anlam ayrıntıları bulunabilir. Bu işleve, *ber-* tipi görevli sözcükte rastlanır.

***ber-* tipi görevli sözcükler.** Oğuz, Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde rastlanır:

Türkm. *ber-* yardımcı fiilinin anlamını Borjakow, “arası kesilen bir işin tekrar devam ettirilmesi” olarak açıklar: *Ussa ol ijerini, bu ijerini gozgaşdyrdı weli, sagat jöreberdi. Hañjal etme-de iñiber, men jañıja iñdim* [Usta orasını burasını karıştırdı, saat işlemeye devam etti. Gevşek davranma da yiyiver, ben yeni yedim]. Bu tür birleşik fiiller, arası kesilen bir işin tekrar devam ettirilmesini de bildirir: *- A gyz, gyzlar, siz gidiberiñ, men kätmenimi bejertmesem boljak däl* [Hey kız, kızlar, siz gidiverin, ben çapamı tamir ettirmesem olmayacak] (Borjakow 2000: 329).

Özb. *ber-* ‘vermek’ yardımcı fiili, esas fiildeki hareketin sürekliliği, tekrarlanması anlamı bildirir: *Bätirälini oyläy berib, ciğäring kân bolib äkdi sen şorlikning!* [Batralı’yi düşüne düşüne ciğerin kan olup aktı sen bahtı karanın!] (Hociyev 1966: 114).

Y.Uyg. *ber-* ‘vermek’ fiili, *-a, -e, -y* zarf-fiil eki alan fiillerle kurduğu birleşik fiile değişik ek anlam ayrıntıları yani zarf-fiil tarafından ifade edilen hareketin sürerliği, tekrarlanması, hareketin gerçekleşmesinde doğallık, serbestlik ve kolaylık gibi anlam ayrıntıları katar: *mañıvermek* ‘(bir şeyi önemsemeden ya da bir şeyin zıtlığına bakmadan) gitmek’, *işlevermek* ‘(ara vermeden, durmadan, hiçbir şeyi dikkate almadan) çalışmak’ (Sadvakasov 1989: 287-288).

Başk. *bir-* yardımcı fiili; a. Kışta sürerlik bildirir: *Gäyşä Mutalova säğätänä lä karap*

tormay eşläy birü [Gayşa Mutalova saatine bile bakmadan çalışmaya devam ediyor.]; b. Oluşturma sürerlik bildirir: *Üzzärenäni zamanı şulay bit inde, yöröy birhen* [Onların zamanı işte böyle, yürümeye devam etsinler.]; c. Konuşma anında devam eden süreç bildirir: *Koyaş kızzıra bire* [Güneş yakıyor.] (Yuldaşev 1981: 219-220).

Dmitriyev'e göre ise *-A, -y bir-* kuruluşu harekette bitmemişlik ya da sürerlik anlamı bildirir: *aşa-y birze* [Yemeye devam etti.] (Dmitriyev 1948: 197).

Kaz. *ber-* yardımcı fiilinin anlamı Musayev ve Sabitova'ya göre "hareketin sürekliliği"dir. Musayev, *-al-el-y + ber* kuruluşunda *Ayta berdim* [Söylemeye devam ettim.], *Oқи bersin* [Okumaya devam etsin.] (Musayev 2008: 265) örneklerini, Sabitova ise, *Men xat jaza berdim* [Ben mektup yazdım (yazmaya devam ettim)] örneğini verir (Sabitova 2010: 597). Yine, *küle ber-* 'gülmeye devam etmek; her zaman gülmek' (KazRS: 257).

Kırg. *ber-* yardımcı fiili, bildirme kipinde; a. Hareketin uzunluğunu bildirir: *Şatırman caağan caağa moynun tosop otura berdi* [Şiddetle yağan yağmurun altına başını koyup oturmaya devam etti.]; b. Esas fiile, hareketteki uzun süreli alışkanlık anlamı verir: *Tmbastan kımızdı kuya beret* [Durmada kımız koyuyor.]; c. Harekette periyodik tekrar bildirir: *Al küniügö bara berip cadadı* [O, hergün gide gide yoruldu.] (Abduldayev 1987: 225-226).

Tat. *bir-* 'vermek' fiilinin *-a, -e, -y* zarf-fiili ile birlikte uzun ya da nispeten uzun, kesintisiz hareketi bildirir: *Yéller uza birdé* [Yıllar geçmeye devam etti.] (Zakiyev 1993: 195).

2.2. İkinci Unsur Görevindeki *ıd-, ber-* ve *iber-* Tipi Fiillerle Kurulan Birleşik Fiillerde Anlam Değişmeleri

ıd-, ber- ve *iber-* tipi fiillerin görünüş işlemcisi görevinin tamamen ya da kısmen bulunmadığı birleşik fiil kuruluşlarına da rastlanır. Bu tür birleşik fiil kuruluşları iki farklı biçimde görülür:

1. Birleşik fiilin ikinci unsuru olarak görev yapan *ıd-, ber-* ve *iber-* tipi fiiller bazı birleşik fiil kuruluşlarında temel sözcükbirimsel anlamlarını tamamen ya da kısmen korurlar ve birleşik fiilin birinci unsuru ile birlikte eşit anlambilimsel katkıda bulunurlar: Başk. *alıp bir-* "alıp ver, al ve ver" tipindeki birleşik fiiller, Yuldaşev'e göre, yeni bir sözcükbirimsel anlam kazanır (1981: 223).

Bunun yanı sıra, bu fiiller aynı birleşik fiil kuruluşunda ayrıca yardımcı sözcük olarak da görev yapabilirler:

Türkm. *alıp bermek* 'a) (birine) vermek; b) biri için satınalmak' (TürkmRS: 90).

Kırg. *alıp ber-* (telaffuzda *aper-*) '1. alıp vermek. 2. birisi için satın almak; birisine hediye almak' (KırgRS I: 43); *satıp ber-* '1. satmak. 2. bir kimse için satın almak (Kadırculga un satıp bereli – dep, bazarga çıktık [Kadırcul için un satın alalım diye pazara çıktık.])' (karş. *satıp al-* 'satın almak') (KırgRS II: 139); *batıra ber-* 'çokça, cömertçe vermek' (*batır-* 'batırmak') (KırgRS I: 43).

Yuldaşev, Başk. *yebär-* 'bırakmak, koyuvermek; göndermek' fiilinin kısmen temel anlamını koruduğunu ve birleşik fiil kuruluşunun ana unsurunu oluşturduğunu belirtir: *kuup yebär-* 'kovmak, kaçırmak, ürkütüp kaçırmak', *qaytarıp yebär-* 'evine yollamak' (Yuldaşev 1981: 220).

2. İkinci tip kuruluşta ise birleşik fiil yapısı her iki fiilin temel sözcükbirimsel anlamından bağımsız olarak farklı bir anlambilimsel yapıda sözcükbirimleşir:

S.Uyg. *salvızıptro* 'serbest bırakmak'. Bu örnekte, birleşik fiil yapısındaki *-ız* fiili aynı esas fiil gibi temel anlamını korur: *salvızıptro* (<*salıp+ızıp+tro*) 'serbest bırakmak' (Malov 1957: 153).

Türkm. *gojber-*. Türkmen Türkçesinde hem *ber-* 'vermek' fiili hem de *goj-* 'koymak' fiili esas fiil özellikleri dışında yardımcı fiil olarak da görev yapar. Bunun yanı sıra, bu iki fiil kendi aralarında eksiz olarak bağlanır ve yine hem birleşik bir esas fiil niteliğinde sözcükbirimleşir hem de birleşik bir yardımcı fiil görevi yüklenir. *TürkmRS*'de madde başı sözcük olarak yer alan *gojbermek* fiili, '1. bırakmak, salıvermek; serbest bırakmak; 2. vermek, teslim etmek'; vb. temel ve yan anlamlarının yanı sıra bir yardımcı fiil olarak *-ıp, -ip, -up, -üip, -p* zarf-fiil eki almış esas fiille birlikte birleşik fiil oluşturur ve bir defalık hareketi ya da tamamlanmış hareketi bildirir: *elmäp gojbermek* 'vurmak (eylemini gerçekleştirmek)', *yylgyryp gojbermek* 'gülümsemek', *kouup gojbermek* 'kovmak', *silterläp gojbermek* 'silmek' (TürkmRS: 184-185).

Borjakow'a göre, *gojbermek* fiili *goj-iber* gibi anlam bakımından yakın olan fiillerin birleşmesinden ortaya çıkmış olmalıdır (Borjakow: 329-330).

Gag. *sal'vermaa* ve *kol'vermää*. *sal'vermaa* ve *kol'vermää* fiilleri de benzer şekilde artık sözcükbirimleşmiştir. Pokrovskaya'ya göre *sal'vermää* ve *kol'vermää* 'bırakmak' fiilleri tezlik formunda sözlükbirim biçimine dönüşmüş fiillerdir. Pokrovskaya, bu fiillerin gelişimini şöyle açıklar: *sal'vermaa* < *salıvermää*, *kol'vermää* < *koyvermää* < *koyuvermää* (Pokrovskaya 1964: 169).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çağdaş Türk lehçelerinde *ıd-*, *ber-* ve *iber-* tipi fiillerin dikkat çeken sözcükbirimsel-anlamsal özellikleri genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

1. *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller anlamlı sözcük, görevli sözcük ve görevli öge olarak görev yapar.

Bu fiillerden *id-* tipi fiiller Altay, Sarı Uygur gibi Türk lehçelerinde aynı lehçe içinde hem anlamlı sözcük hem görevli sözcük hem de görevli öge olarak görev yapabilir.

Görevli öge görevindeki *id-* tipi fiiller bazen zarf-fiil ekli (örneğin; Tof. *-(i)vit-* / *-(i)vit-*, *-(u)vit-* / *-(ü)vit-*, *-(u)vut-* / *-(ü)vüt-*), bazen de zarf-fiil eksiz olarak (örneğin; *Kum.-Kiji komu-* ‘geceleme için kalmak’) esas fiille birleşir.

iber- tipi fiiller zarf-fiil eki almış E.T. *id-* anlamlı sözcüğü ile E.T. *ber-* görevli sözcüğünün birleşmesiyle yoluyla ortaya çıkmış, değişik ses olaylarına maruz kalarak gelişmiş bir birleşik fiil kuruluşudur. Bu birleşik fiil, anlamlı sözcük ve görevli sözcük olarak görev yapar. Bunun yanı sıra, *id-* ve *ber-* tipi fiillerin analitik olarak kurdukları birleşik fiil kuruluşlarına da rastlanır: Alt. *ije ber-* ‘göndermek, yollamak’ (Balakina 2015: 54), Karaim. *iyé bér méni* [bırak beni] (KRPS: 195) vb.

Esas fiilin birden fazla yardımcı fiil aldığı kuruluşlarda bu yardımcı fiillerin birleşik fiil kuruluşundaki yerleri ve esas fiile hangi ölçüde anlam ayrıntısı kattıkları hususu ayrı bir araştırma konusudur. Bu tür birleşik fiil yapılarına şu örnekler verilebilir:

Hak. *id-* tipi fiilin ekleşmiş biçimini *-is*, *-is*, *-iz*, *-iz* eki şeklinde gösteren Karpov (1957: 55-56), bu ekin anlamını “hareketin tamamlanmasındaki yoğunluk” olarak açıklar ve *pas tastabzarga* ‘hızlı, kararlı bir şekilde yazmak’ (1957: 35) örneğini verir. Bu birleşik fiilin kuruluşu şöyledir: esas fiil + (*-ip* zarf-fiil eki +) *tasta-* yardımcı fiili + *-b* zarf-fiil eki + *-iz-* yardımcı fiili.

Kırg. *ay-aalamdı bu doñuz sorup iye taştadı* [Bu domuz (yönetici) az daha bütün alemi emecekti.] (KırgRS I: 296).

2. *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi fiiller dilbilgiselleştiklerinde temel olarak görünüş bakımından “yapma” ve “sürerlik” işlevine sahip olurlar ve yine yeni anlamda sözcükbirimleşirler. “Yapma” işlevi kendi içinde “bitirme”, “yoğunluk”, “tezlilik”, “başkasının yararına yapma”, “hal ve şartlara bağlı olmama” anlam ayrıntılarına sahiptir. “Yapma” işlevinin bazı anlam ayrıntıları bazı durumlarda hem diğer anlam ayrıntıları hem de “sürerlik” işlevi ile yakınlaşır.

“Bitirme” anlam ayrıntısında eksiz birleşmeler dışında *-(I/U)p* tipi zarf-fiil görev alır. Hem kılışın kendisinin hem de kılışın başlangıç aşamasının bitmişliğini, tamamlanmışlığını bildiren Tofa, Tuva, Hakas ve kısmen Altay Türkçesi *ber-* tipi fiillerde ise esas fiil *-A-* *y* zarf-fiil eki alır.

“Yoğunluk” anlam ayrıntısında *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler görev alır. Esas fiil *id-* ve *iber-* tipi birimlerde *-(I/U)p* zarf-fiil eki, *ber-* tipi birimlerde ise hem *-(I/U)p* hem de *-A*, *-y* zarf-fiil eki alır. *-A*, *-y* zarf-fiil eki alan kuruluşlarda “süreçte yoğunlaşma”, “yoğun bir biçimde girişme”, “süreçte tedrici gelişme” alt anlam ayrıntıları mevcuttur. Bu anlam ayrıntıları “yoğunluk” anlam ayrıntısını “sürerlik” işlevine yakınlaştırır.

“Tezlik” anlam ayrıntısında *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi görevli sözcükler ve görevli ögeler görev alır. Esas fiil, *id-* ve *iber-* tipi birimlerde *-(I/U)p* tipi zarf-fiil eki alır, *ber-* tipi birimlerde ise Kırgızca *-(I/U)p* zarf-fiil eki, Karaimce, Türkiye Türkçesi ve Gagavuzca *-A*, *-I*, *-U*, *-y* zarf-fiil eki alır. Sarı Uygurca *id-* tipi görevli sözcüklerde “tezlik” anlam ayrıntısının yanı sıra “büyük bir enerjiyle başlama” alt anlam ayrıntısı da mevcuttur. Bu alt anlam ayrıntısı “tezlik” anlam ayrıntısını “yoğunluk” anlam ayrıntısına yakınlaştırır.

“Başkasının yararına yapma” anlam ayrıntısında eksiz birleşmeler dışında *ber-* tipi görevli sözcükler ve *id-* tipi ögeler görev alır. Esas fiil *id-* ve *ber-* tipi birimlerde *-(I/U)p* zarf-fiil eki alır ancak *Hak. ber-* tipi birimler bazen *-A*, *-y* zarf-fiil eki, Yakutça *ber-* tipi birimler ise *-an* zarf-fiil eki alır.

“Hâl ve şartlara bağlı olmama” anlam ayrıntısı sadece *ber-* tipi görevli sözcüklerde görülür ve bu tip kuruluşlarda esas fiil *-A*, *-y* zarf-fiil eki alır.

“Sürerlik” işlevinde *ber-* tipi görevli sözcük görev alır ve esas fiil *-A*, *-I*, *-U*, *-y* zarf-fiil eki alır.

3. Çağdaş Türk lehçelerindeki *-iber-/iver-* biriminin kökeni tartışmalıdır:

Tezlik bildiren Türk., Türkm., Gag. ve Karaim. *-(y)I / -(y)U + ver-* yapısı, bazı araştırmacılarca esas fiil + *-(y)I / -(y)U* zarf-fiil eki + *ver-* ‘vermek’ tasvir fiili kuruluşu biçiminde açıklanır. Buna karşın, Johanson, bu kuruluştaki yardımcı fiili **r.d-u ber-* yapısına dayandırır ancak esas fiil ile yardımcı fiil arasında nasıl bir biçimbirimsel işaretleyici olduğunun belirlenmesinin güç olduğunu belirtir. Aynı şekilde, Y.Uyg. tezlik bildiren *-(i/U)ver* eki için Rentzsch *Iver-* <E *yiber* gelişimine ve Abdullayev Oğuz grubu Özbek ağızlarında *beribâr* (*berib yubâr* [Veriver.]) örneğinde *-ibâr* < *-(I)p+ yubâr* gelişimine işaret eder.

Tulum, esas fiile *-b* zarf-fiil ekini getirerek Türk. **koyuver-* örneğinin gelişimini *koy-u-b id-a bér-*, Borjakow ise Türkm. *gojbermek* örneğinin gelişimini *goj-iber* gibi anlam bakımından yakın olan fiillerin birleşmesi, Malov ise S.Uyg. *salovzıptro* ‘serbest bırakmak’ örneğinin gelişimini *salıp+ızıp+tro* olarak tasavvur eder.

Genel olarak, çağdaş Türk lehçelerindeki biçim ve anlam olarak paralellik gösteren bu tür birimler *id-*, *ber-* ya da *iber-* tipi yardımcı fiillerle ve esas fiile gelen ya

-(y)I / -(y)U ve -(I/U)p zarf-fiil ekleriyle ya da eksik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tür birimlerin daha ayrıntılı olarak incelenmesi bizi daha sağlıklı bir sonuca ulaştırabilir.

4. Yeni Uygur Türkçesindeki hem -(i/U)vet yardımcı ögesi hem de *evet-* 'göndermek' esas sözcüğü, *evert-* (*id-a bär-* > *ävär-* > *ävär-t-* > *ävät-*) yapısından gelişmiş olmalıdır.

5. Azerbaycan Türkçesi ile ilgili gramer ve sözlük çalışmalarında *id-*, *ber-* ve *iber-* tipi yardımcı sözcükler ve yardımcı ögelerin görev aldığı kuruluşlara ve *salıver-*, *koyuver-* tipi sözcükbirimlere rastlanmamış olması dikkat çekici bir husustur.

6. Çağdaş Türk lehçelerindeki bazı fiil yapılarının kökenlerinin bazı araştırmacılarca genel kabuller dışında *iber-* tipi fiillere dayandırıldığı da görülür:

Türk. *ever-* 'evermek, evlendirmek'. Tolkun, *ıd-a ber-* > *ever-* "evlendirmek" gelişimine ilişkin görüşünü Tulum'un verdiği bilgiye dayandırır (2007: 135). Tulum, bu görüşünü desteklemek için Özbekçede evlendirilecek kız hakkında "uzät-" "göndermek, yollamak" fiilinin kullanıldığını belirtir (Tulum 1997: 222).

Karaim. *yébér-* madde başına gönderme yapılan *gébér-* 'gebermek' fiili KRPS'de verilir (bkz. 16.dipnot; T.T. *geber-* 'gebermek' fiilinin kökeni üzerindeki yaygın görüşler için bkz.: Şen 2018).

7. Bu çalışmanın kapsamı çağdaş Türk lehçelerindeki durum ile sınırlandırılmış olduğundan tarihî Türk lehçeleri metinlerindeki ilgili yapıların anlambilimsel özelliklerine değinilmemiştir. Tarihî Türk lehçeleri metinleri yayımlarında ilgili yapıların yorumlanmasında bilim adamları arasında görüş farklılıkları mevcuttur. Bu bağlamda, *Altun Yaruk*'taki sürerlik ve tezlik tasvir fiillerinin anlambilimsel yapıları üzerine yapılan yorumlamaları, bu eserin Çince orijinal metniyle karşılaştıran Çetin'in (2018) bulguları dikkate değerdir.

Sonuç olarak, hem çağdaş Türk lehçeleri hem de tarihî Türk lehçelerindeki yardımcı fiillerin sözcükbilimsel ve anlambilimsel özelliklerinin iyice aydınlatılabilmesi için daha ayrıntılı tarihî-karşılaştırmalı araştırmaların yapılması gerekir.

Kısaltmalar

Alt.	: Altay Türkçesi.
ARS	: <i>Altaysko-Russkiy Slovar</i> '.

Başk.	: Başkurt Türkçesi.
BaşkRS	: <i>Başkirsko-Russkiy Slovar'</i> .
bkz.	: bakınız.
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi.
ÇuvRS	: <i>Çuvaşsko-Russkiy i Russko-Çuvaşskiy Slovar'</i> .
E.T.	: Eski Türkçe.
Gag.	: Gagavuz Türkçesi.
Hak.	: <i>Hakassko-Russkiy Slovar'</i> .
HakRS	: Hakas Türkçesi.
Kar.-Balk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi.
Kara Kalp.	: Kara Kalpak Türkçesi.
Karaim.	: Karaim Türkçesi.
Kaz.	: Kazak Türkçesi.
KazRS	: <i>Bolşoy Kazahsko-Ruskiy Russko-Kazahskiy Slovar'</i> .
KETS	: <i>Kazak Edebi Tilinin Sözdigi</i> .
Kırg.	: Kırgız Türkçesi.
KırgRS I, II	: <i>Kırgızsko-Russkiy Slovar' I, II</i> .
KRPS	: <i>Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'</i> .
Kum.-Kiji	: Kumancı-Kiji ağzı.
Nog.	: Nogay Türkçesi.
ÖTİL I, II	: <i>Özbek Tilining İzohli Lug'oti I, II</i> .
Özb.	: Özbek Türkçesi.
RKS	: <i>Russko-Karakalpakskiy Slovar'</i> .
RNS	: <i>Russko-Nogayskiy Slovar'</i> .
S.Uyg.	: Sarı Uygur Türkçesi.
Sal. :	Salar Türkçesi.
Şor. :	Şor Türkçesi.
Tat. :	Tatar Türkçesi.
TatRS	: <i>Tatarsko-Russkiy Slovar'</i> .
Tof.	: Tofalar Türkçesi.
Tuv.	: Tuva Türkçesi.

Türk.	: Türkiye Türkçesi.
Türkm.	: Türkmen Türkçesi.
TürkmRS	: <i>Turkmenko-Russkiy Slovar'</i> .
UTİL I-VI	: <i>Uygur Tilinin İzahlıq Lugiti</i> .
Y.Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi.
Yak.	: Yakut Türkçesi.
YakRS	: <i>Yakutsko-Russkiy Slovar'</i> .

Kaynaklar

- ABDULDAYEV E., S.KUDAYBERGENOV, O.V.ZAHAROVA (1987). Grammatika Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka. Frunze: İlim.
- ABDULLAYEV F.A. (1978). O'zbek Tilining O'g'uz Lahcasi. Toshkent: O'zbekistan SSR "FAN" Nashriyoti.
- Altaysko-Russkiy Slovar'. (2015). (Haz.: O.N.Balakina, V.S.Dedeyeva). Gorno-Altaysk: Lenta.
- ANDREEV N.A. (1961). "Kratkiy grammatičeskiy oçerk çuvařskogo yazıka", Çuvařsko-Russkiy Slovar. (Redaktör: M.Ya. Sirotkin). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey.
- BALAKAYEV M., T. KORDABAYEV vd. (1967). Kazak Tilinin Grammatikası II, Sintaksis, Almatı: Kazak SSR-nın "GILIM" Baspası.
- BASKAKOV N.A. (1951). Karakalpakskiy yazık, I Materialiy po dialektologii (Teksti i slovar'), Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- BASKAKOV N.A. (1972). Dialekt Kumandintsev (Kumandı-Kiji), Grammatičeskiy oçerk, teksti, perevodı i slovar' Moskva: İzdatel'stvo "NAUKA".
- Başkirsko-Russkiy Slovar' (1958). (Red.: K.Z.Ahmerov, T.G.Baiřev, G.R.Karimova, A.A.Yuldaşev). Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannih I Natsional'nih Slovarey.
- Bolşoy Kazahsko-Ruskiy Russko-Kazahskiy Slovar' (1999). (Haz.: K. Bektayev). Almatı: Altın Kazına.
- BORJAKOW A., SARYHANOW M. vd. (2000). Türkmen Diliniñ Grammatikasy. Morfologiya (Bař editör: M. Söyegow), Ařgabat: "Ruh" neřiriyaty.
- ÇELİKBAI A. (2006). "Yeni Uygur Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış", KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi (15), Biřkek, s. 107-129.
- ÇETİN E. (2018). "Altun Yaruk'ta Süreklilik ve Tezlik Bildiren Tasvir Fiillerinin Çince Orijinal Metindeki Görünümleri". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten. Yıl: 2018, Cilt: 66, Sayı: 215-246. s.
- Çuvaşsko-Russkiy i Russko-Çuvaşskiy Slovar' (2003). (Hazırlayanlar: M. İ. Skortsov, A. V. Skortsova), Çeboksarı: Çuvařskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- DIRENKOVA N.P. (1941). Grammatika şorskiego Yazıka. İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR: Moskva-Leningrad.

- DIRENKOVA N.P. (1948). Grammatika Hakasskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya. Abakan: Hakasskoe Oblastnoye Natsional'noe İzdatel'stvo: Abakan.
- DMİTRİYEV N.K. (1948). Grammatika Başkirkского Yazıka. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Hakassko-Russkiy Slovar' (2006). (Redaktör: O.V. Subrakova). Novosibirsk: Nauka.
- HOJİEV A. (1966). O'zbek Tilida Ko'makchi Fe'llar. Toshkent: O'zbekiston SSR "Fan" Nashriyoti.
- İSHAKOV F.G., PALM'BLAH A.A.. (1961). Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya. Moskva: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.
- JOHANSON L. (2018a). Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler. (Çev. Nurettin DEMİR). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- JOHANSON L., Éva Á. Csató (2018b). "Grammatikalization in Turkic". Grammatikalization from a Typological Perspektive. (Ed. Heiko Narrog, Bernd Heine), Oxford: Oxford University Press.
- Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'. (1974). (Red.: N.A. Baskakov, A. Zayonçkovskiy, S.M.Şapşala). Moskva: İzdatel'stvo "Russkiy Yazık".
- KARPOV V.G. (1957). "K Voprosu O Kategorii Glagol'nogo Vida v Hakasskom Yazıke". Zapiski, vıpusk 5. Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Kazak Edebi Tilinin Sözdigi, On bes tomdıq, VII tom. (2011) (Haz. B. Mominova, B. Süyerkulova vd). Almatı: Arıs Baspası.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, (2008). "Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine-I". Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. 24-27 Haziran 2008, Ankara (Basılmamış bildiri).
- KONONOV A.N. (1956). Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- KUDAYBERGENOV S. (1959). Kırgız Tilindegi Mamile Kategoriyası. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyasının Basmakanası.
- MALOV S. Ye. (1957). Yazık Jeltih Uygurov, Slovar' i grammatika, Almatı: İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR.
- MİZİYEV A.M. (2014). Leksikalizatsiya Neliçnıh i Zalogovıh Form Glagola, Svobodnıh Slovosocıtaniy i Predlojeniy v Karaçayevı-Balkarskom Yazıke. (Basılmamış Doktora Tezi) Nalçık: Kabardino-Balkarsko Gosudarstvennyı Universitet im. H.M.Berbekova.
- MUSAYEV K.M. (2008), Kazahskiy yazık, Uçebnik, Moskva: İzdatel'skayafirma "Vostochnaya literatura" RAN.
- NADZHIP E.N. (1971). Modern Uigur, Moscow: "NAUKA" Publishing House.
- Özbek Tilining İzohli Luğati I, II. (1981). (Editör: Z. M. Ma'rufov). Moskva: Rus Tili Nashriyoti.
- POKROVSKAYA L.A. (1964), Grammatika Gagauzskogo yazıka, fonetika i morfologiya, Moskva: İzdatel'stvo "NAUKA".:
- POPPE N. (1961). Tatar Manual. Bloomington: Indiana University.
- PRITSAK O. (1953), "Das Neuuigurische", PhTF 1, pp. 525-563.
- RÄSÄNEN M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RASSADİN V.İ. (1978). Morfologiya Tofalarskogo Yazıka v Sravnitel'nom Osvoşçenii, Moskva: İzdatel'stvo "NAUKA.
- RENTZSCH J. (2005). Aspekt im Neuuigurischen. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

- Russko-Karakalpakskiy Slovar (1967). (Red.: N.A. Baskakov). Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- Russko-Nogayskiy Slovar' (1956). (Red.: N.A.Baskakov). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey.
- SABİTOVA L. (2010). "Kategoriya Vida v Russkom i Kazahskom Yazıkah". Sistoynie i problemi na Bilgarskata Onomatsika, t. 11. Veliko Tırnovo, s.591-599.
- SADVAKASOV G. (1989). Stroy Uygurskogo Yazıka. Alma-Ata: İzdatel'stvo Nauka Kazahskoy SSR.
- ŞEN S. (2018). "Gebermek Fiilinin Kökeni Üzerine". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 7/1 2018 s. 126-135.
- SHAMİNA L.A. (2018) "Analitiçeskie konstruksii tuvinskogo yazıka i ix grammatikalizovannie smıslı", VESTNİK Sotsial'nie i gumanitarnie nauki. Tuvinskiy gosudarstvennyy universitet.
- Tatarsko-Russkiy Slovar (1961). (Editörler: G. S. Emirov, A. Ş. Esedullin, U. Ş. Bayçura, Ş. S. Hanbikova). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- TENİŞEV E.R. (1976a), Stroy Salarskogo yazıka, Moskva: İzdatel'stvo "NAUKA", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literatury.
- TENİŞEV E.R. (1976b), Stroy Sarıg-Yugurskogo yazıka, Moskva: İzdatel'stvo "NAUKA".
- TOLKUN S. (2007). "Eski Türkçedeki -d- Pekıştirme Ekinin Özbekçe ve Türkiye Türkçesindeki İzleri". İlmî Araştırmalar, Sayı 23, 2007, 131-138.
- TÖMÜR Hemit (2011). Hazırqı Zaman Uygur Tili Grammatikisi (Morfolojiye). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- TROFİMOV M.İ. (1978). Fonetičeskie protsessı v sloge v sovremennom uygurskom yazıke, Alma-Ata: İzdatel'stvo "NAUKA" Kazahskoy SSR.
- TULUM M. M. (1997). Özbekçe'de Tasvir Yardımcı Fiilleri (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turkmenko-Russkiy Slovar (1968). (Editörler: S.Altayev, V.Meskutov). Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- UBRYATOVA E.N. (1972). "Kratkiy grammatičeskiy oçerk yakutskogo yazıka," Yakutsko-Russkiy Slovar. (Haz.: P.A.Sleptsova), Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- Uygur Tilinin İzahlıq Lugiti I-VI (1990-1998). (Hazırlayanlar: Abliz YAKUB; Genizat GEYURANİ vd.). Ürümçi: Milletler Neşriyatı.
- Yakutsko-Russkiy Slovar (1972). (Haz.: P.A.Sleptsova), Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- YUDAHİN K. K.. (1985). Kirgizsko-Russkiy Slovar I, II. Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii: Frunze.
- YULDAŞEV A. A. (1965). Analitiçeskie Formı Glogola v Tyurkskih Yazıkah. Moskva: Nauka.
- YULDAŞEV A. A. (1981). Grammatika Sovremennogo Bashkirskogo Literaturnogo Yazıka. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- YUNUSALİYEV B.M. (1959). Kirgizskaya Leksikologiya. Çast I. Frunze: Kirgizskoye Gosudarstvennoe Uçebno-Pedagogičeskoe İzdatel'stvo.
- ZAKİEV M. Z. (1993). *Tatarskaya Grammatika II: Morfolojiya*, Kazan: Tatarskoye Knijnoe İzdatel'stvo.

Ayhan Çelikbay <https://orcid.org/0000-0002-9628-2377>

Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sıhhiye, Ankara/Türkiye.

E-posta: acelikbay@hotmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 21 Aralık 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 27 Şubat 2021

E-yayın tarihi: 5 Temmuz 2021

Çıktı sayfa sayısı: 30

Kaynak sayısı: 60